

אתיקה, משפט ושיפוט

אסא כשר*

מבוא

חייו של האדם מתנהלים כמסע מתמיד ברחבי יער של נורמות. כל מקום שמסע חייו יוביל אותו אליו, שם ימצא את עצמו בלבה של חורשת נורמות, או בעיבורה. כל שעה שיעשה במסע חייו, בה ימצא את עצמו בצלה של שדרות נורמות או בשוליה. וכל מה שיעלה על דעתו לעשות או לא לעשות, יהיה כרוך, בסתר או בגלוי, בעצי נורמות, בשורשיהם או בענפיהם.

יער הנורמות עשוי עצים שונים ומשונים. מסעו של אדם אינו יכול להתנהל ביער מבלי שיבחין בין עץ שטבעו אחד לבין עץ שטבעו אחר, בין עץ פרי לעץ סרק. בין שורשים המשתרגים על האדמה לשורשים החבויים בתוכה, בין ענפים כבדים ונמוכים לענפים דקים וגבוהים, בין צמרת שצילתה מרובה מחמתה לצמרת שחמתה מרובה מצילתה. אדם יכול לחעות ביער מבלי משים. אדם לא יכול לנהל את מסעו ביער הנורמות בלא מפה, בלא ניווט.

מאמר זה בא לשרטט מחדש חלקים אחדים של אותה מפה, שבלעדיה לא ייתכן ניווט אחראי בתוך יער הנורמות. ראשית, נשרטט כאן אותם חלקים של יער הנורמות שבהם נטרעות וגם הולכות וניטעות חורשות האתיקה המקצועית, הארגונית והתפקודית. שנית, נעמוד על ההבדלים שבין תחומי האתיקה לסוגיה לבין תחומי המשפט לסוגיו ונצביע על הסכנות האורכות במקום שבו לא נשמרים כראוי או אף הולכים ומשטשטים ההבדלים שבין אלה לבין אלה. שלישית, נאתר חלק מיוחד של חורשות האתיקה שבו יש למשפט דריסת רגל טבעית. לבסוף, נאתר חלק מיוחד של חורשות השיפוט שבו יש לאתיקה דריסת רגל טבעית. המפה המצטיירת תהיה, אפוא, מפה מורכבת: תופיע בה הבחנה חדה וברורה בין האתיקה לבין המשפט, אבל יופיעו בה גם כמה זיקות עומק מובהקות שבין זו לבין זה.

* מופקד הקתדרה לאתיקה מקצועית ולפילוסופיה של הפרקטיקה על-שם לאורה שוורץ-קיפ ופרופ' מן המניין לפילוסופיה באוניברסיטת תל-אביב.

פרק א: מהי אתיקה

בפתחו של הדיון, ראוי להבהיר את המשמעות המדויקת של הביטוי "אתיקה", ככל שנשתמש בו במאמר זה. אין צורך להכביר מילים בדבר מגוון המשמעויות של ביטוי זה, באלפיים וחמש מאות שנות השימוש השיטתי בו ובשכמותו, החל ב"אתיקה" כדרך החיים הטובים וכלה ב"אתיקה" כעיון פילוסופי בשאלות מוסריות. בדיון הנוכחי, משמעות הביטוי "אתיקה", תהיה כמשמעותו בהקשרים המוכרים של "אתיקה מקצועית", "אתיקה רפואית", "אתיקה ארגונית", "אתיקה צבאית", "קוד אתי" וכיוצא באלה. בכל ההקשרים הללו, האתיקה היא תפיסה סדורה של האידאל המעשי של ההתנהגות, בתוך מסגרת מוגדרת של פעילות אנושית מיוחדת. כך, אתיקה הנדסית היא תפיסה סדורה של האידאל המעשי של התנהגות המהנדס, במסגרת פעילותו המקצועית, וכך, אתיקה אקדמית היא תפיסה סדורה של האידאל המעשי של התנהגות החוקר והמרצה, במסגרת הפעילות של מוסד אקדמי למחקר ולהוראה. נבהיר, עתה, בקצרה את מרכיביו של אפיון האתיקה בנוסח שלפנינו. לשם הנוחות, נלך מן הסיפא אל הרישא.

פעילות אנושית מיוחדת: יש פעילות אנושית טבעית, שכל אדם במצב רגיל יודע לבצע אותה היטב. כזו היא, לדוגמא, הפעילות המילולית, של דיבור ושל ההאזנה לדיבור, לאחר שהסתיימה תקופת רכישתה של השפה הטבעית. לעומת זאת, לא כל אדם במצב רגיל יודע לתכנן גשר על הנהר או לחשאל חשוד בפשע. ההבחנה בין פעילות אנושית טבעית לבין פעילות אנושית מיוחדת מסבירה מדוע אין לנו אתיקה של שיחת חולין, אבל יש לנו אתיקה של תכנון הנדסי ואתיקה של חקירה משטרתית.

מסגרת מוגדרת של פעילות אנושית מיוחדת: יש פעילות אנושית שגם אם אינה טבעית, כל אדם יודע לבצע אותה בנסיבות מתאימות. דוגמא לפעילות כזו היא צריכת תקשורת. כל אדם יכול להקשיב לקולות הנשמעים ממכשיר רדיו ולא צריך יותר מאשר שכל ישר, רצון מכוון ונסיבות פשוטות, כדי לרכוש את המיומנות הנדרשת להפעלת המכשיר. לעומת זאת, בכל תחום של פעילות מקצועית לא יספיקו שכל ישר, רצון מכוון ונסיבות פשוטות. לא כל אדם יודע לאבחן את הבעיה הרפואית ממנה סובל אדם המגיע לחדר מיון בבית חולים, אולם רופא באותו חדר מיון יודע לעשות זאת, במסגרת המוגדרת של פעילותו כרופא.

הבחנה זו, בין פעילות פשוטה, אם גם לא טבעית, לבין פעילות מורכבת, במסגרת מוגדרת, מסבירה מדוע אין לנו אתיקה של האזנה לרדיו או של קריאת עיתון או צפייה בטלוויזיה, אבל יש לנו אתיקה במסגרת מקצועית מוגדרת, כדוגמת אתיקה

רפואית, ויש לנו אתיקה במסגרת ארגונית מוגדרת, כדוגמת אתיקה משטרתית.

בצד המסגרות המוגדרות של המקצועות והארגונים, יש להזכיר את המסגרות המוגדרות של התפקידים. יש תפקידים שאדם ממלא בהיותו בעל מקצוע, כדוגמת מפקד, ויש תפקידים שאדם ממלא בהיותו בעל מעמד מוגדר בארגון מסוים, כגון יועץ משפטי, אבל יש תפקידים שאדם ממלא באופן שהתארים "מקצועי" ו"ארגוני" אינם הולמים אותו. כזה הוא, לדוגמא, התפקיד של נשיא המדינה או של מנהיג רוחני. האתיקה של תפקידים כאלה אינה מוכרת, ולעתים אף אינה מפותחת די צורכה, אולם אין זה מן הראוי להתעלם ממנה.

התנהגות, במסגרת מוגדרת של פעילות אנושית מיוחדת: חייו של האדם מתנהלים בממדים רבים, בעת ובעונה אחת. עובדה חדשה יכולה לבוא לידיעתו של אדם, לעורר בו רגשות, טובים או רעים, לחזק בו עמדות, או להטיל בהן ספק, לעודד בו רצונות, או לדכא אותם, ליצור בו כוונות חדשות, או לבטל כוונות נתונות, לטלטל בו תכניות, או לאמץ אותן, לרחוף אותו לפעול או לשתק אותו. כל הממדים הללו ממלאים תפקידים חשובים בחייו של אדם, אבל המתרחש בחלק מהם הוא מטבעו סמוי מן העין ואינו נתון לבדיקה פומבית, ישירה ואמינה. רק ממד ההתנהגות הוא מטבעו גלוי לעין ונתון לבדיקה כזאת. ההבחנה בין ממד ההתנהגות לבין ממד הרגשות, לדוגמא, באה לידי ביטוי מובהק בכל אתיקה מקצועית או ארגונית. הללו עוסקות בהתנהגות, במסגרת מוגדרת של פעילות אנושית מיוחדת, ולא ברגשות.

אידאל מעשי של התנהגות, במסגרת מוגדרת של פעילות אנושית מיוחדת: ההתנהגות הנתונה של אדם, במסגרת פעילותו המקצועית או הארגונית, יכולה להיבחן באמות מידה שונות. התנהגות יכולה להיות אלגנטית או מגושמת, לעמוד במבחן אסתטי מסוים או להיכשל בו. מבחן אחר נעוץ באמת המידה של הרצוי, מנקודת מבט מסוימת. יש הקשרים שבהם נקודת המבט הקובעת את הרצוי מבטאת גחמה אישית או זמנית. בהקשרים אחרים, נקודת המבט הקובעת את הרצוי באה לקבוע את הראוי, שהוא הרצוי המנומק על יסוד מערכת ערכים או עקרונות נתונים. אידאל הוא מערכת ערכים או עקרונות כזו, הנותנת בסיס להכרעות מנומקות בדבר ההתנהגות הראויה, בנסיבות הפעילות האנושית המיוחדת, במסגרת המוגדרת של מקצוע כלשהו או ארגון מסוים. אידאל מעשי הוא מערכת ערכים או עקרונות, הנותנת בסיס להכרעות מנומקות כאלה, שהן מעשיות כתכנון, לא במובן זה שמדובר במעשים, בהתנהגות, אלא במובן זה שמדובר בהכרעות שאינן נבצרות מיכולתו של שום אדם, במצב רגיל, בתוך המסגרת המקצועית או הארגונית של פעילותו. כדי לקיים הכרעה כלשהי בדבר ההתנהגות הראויה, הנגזרת מן האידאל המעשי, אדם

כזה צריך רק לדעת מהי ההכרעה ולרצות לקיים אותה: "לא בשמים היא". הביטוי "אידיאל" אינו בא להציב את ההתנהגות הראויה בקו האופק או בסביבותיו, במקום שלא קל או אולי אף לא ניתן להגיע אליו, אבל תמיד ניתן להתקרב אליו. התואר "מעשי" בא להדגיש זאת: יודע ורוצה, יכול. בלבה של כל אתיקה עומד אידיאל מעשי של התנהגות, במסגרת מוגדרת, מקצועית או ארגונית, של פעילות אנושית מיוחדת.

תפיסה סדורה של האידיאל המעשי של ההתנהגות, במסגרת מוגדרת של פעילות אנושית מיוחדת: מערכת ערכים או עקרונות, גם אם היא נותנת בסיס להכרעות מנומקות בדבר ההתנהגות הראויה, במסגרת פעילות מקצועית או ארגונית, יכולה להצטייר שרירותית, אם היא לובשת את הצורה של "קטלוג" של ערכים או עקרונות. אם קוד אחי הוא שורה ארוכה של כללים, הוא יוצר את הרושם של "קטלוג" שרירותי: למה דווקא כללים אלה ולא אחרים, ולמה כל אלה ולא רק חלק מהם, ולמה לא שורה אחרת לגמרי של כללים? כל השאלות הללו נותרות ללא מענה, נוכח "קטלוג" כזה. כך קוד אחי וכך גם כל הצגה אחרת של אידיאל מעשי של התנהגות, אלא אם כן לפנינו תפיסה סדורה, הווה אומר, הצגה שיטתית של האידיאל המעשי, המפיגה את הרושם של "קטלוג" שרירותי, בכך שהיא מציעה הסבר של האידיאל המעשי, במונחיה של שיטה עיונית מתאימה בדבר מהותו של המקצוע, הארגון או התפקיד שעל הפרק. כיוון שהעיסוק בשיטות כאלה, בתפיסות סדורות של אידיאלים, הוא מלאכה פילוסופית בטבעה, כל אתיקה היא בעלת היבט פילוסופי מובהק.

פרק ב: יסודות האידיאל המעשי

תפקידה הראשון של תפיסה סדורה בדבר האידיאל המעשי של ההתנהגות, במסגרת מקצוע, ארגון או תפקיד, הוא להציג את יסודותיו של האידיאל המעשי, אותה מערכת ערכים או עקרונות, הנותנת בסיס להכרעות מנומקות בדבר ההתנהגות הראויה. להציג את יסודותיו של האידיאל המעשי, פירושו, להציג את המבנה ואת ההיגיון הפנימי של אותה מערכת ערכים או עקרונות.

האידיאל המעשי של ההתנהגות, במסגרת מוגדרת של פעילות, מורכב משלושה חלקים בסיסיים. כאן נבהיר בקצרה את המבנה הבסיסי של האידיאל המעשי במסגרת מקצוע, שהוא מסגרת מוגדרת של פעילות אנושית.

המבנה הבסיסי של האידיאל המעשי במסגרת ארגון או במסגרת תפקיד יהיה מקביל ולא נרחיב עליו את הדיבור.

א. חלקו הראשון של האידיאל המעשי של מקצוע הוא עצם המקצועיות. חלק מן התשובה לשאלה "מהי ההתנהגות הראויה", במסגרת מקצוע כלשהו, נעוץ בעצם העובדה שהמדובר במקצוע. כיוון שביסודו של כל מקצוע נמצא גוף ידע מסוים, הרי בעל המקצוע חייב לשלוט היטב בגוף הידע הזה. כיוון שביסודה של כל עמדה מקצועית עומד גוף הידע של המקצוע, הרי בעל המקצוע חייב לבסס את ההחלטות המקצועיות שלו על גוף הידע הזה. כיוון שדרכו של הידע המקצועי שהוא מתפתח, מתרחב, מעמיק ומתעדכן, הרי בעל המקצוע חייב לשקוד על שכלול גוף הידע שהוא שולט בו, בהתאם להתפתחותו של גוף הידע של המקצוע. בכל אחת מן הדוגמאות הללו, התשובה לשאלה "מהי ההתנהגות הראויה", בהקשרים מסוימים של פעילות מקצועית, תהיה נעוצה בעצם ההכרה בכך שהמדובר בפעילות מקצועית. הדרך שעלינו לעבור, מן העובדה הנתונה, שהמדובר בהתנהגותו של בעל מקצוע, אל המסקנה המתחייבת, בדבר ההתנהגות הראויה לבעל המקצוע, אינה תלויה בזהותו של המקצוע. כל בעל מקצוע, יהא זה רופא או עורכת דין, חייב לשלוט בגוף ידע מסויים, המאפיין את תחום הפעילות המקצועית שלו. כל בעל מקצוע, יהא זה מפקד או עובדת סוציאלית, חייב לבסס את ההחלטות המקצועיות שלו על אותו גוף ידע. וכל בעל מקצוע, יהא זה שופט או מדענית, חייב לשכלל בלי הרף את גוף הידע המקצועי שלו, בהתאם להתפתחותו של תחום הפעילות המקצועית.

ב. חלקו השני של האידיאל המעשי של מקצוע הוא הייחוד המקצועי. התשובה לשאלה "מהי ההתנהגות הראויה" של רופא, בנסיבות מסוימות של פעילותו המקצועית כרופא, נעוצה לא רק בעצם העובדה המוכרת שהרפואה היא מקצוע וכל פעילות רפואית היא פעילות מקצועית, אלא גם בעובדה שהרפואה היא מקצוע של הגנה על חיי אדם ועל האיכות הבריאותית של חיי מפני סכנות מסוימות. ההתנהגות הראויה של הרופא תשקף לא רק את היותו בעל מקצוע הרפואה, אלא גם את המחויבות המתמדת שלו למאמץ החיוני של הגנה על החיים ועל הבריאות, מפני כל סכנת מחלה וסכנות דומות, וכיוצא בזה. התשובה לשאלה "מהי ההתנהגות הראויה" של מפקד צבאי, בנסיבות מסוימות של פעילותו המקצועית כמפקד צבאי, נעוצה לא רק בעצם העובדה, שאינה מובנת מאליה, שהפיקוד הצבאי הוא מקצוע וכל פעילות פיקודית צבאית היא פעילות מקצועית, אלא גם בעובדה שהפיקוד הצבאי הוא מקצוע של הנעת חיילים לביצוע מוצלח של משימות צבאיות. ההתנהגות הראויה של המפקד הצבאי תשקף לא רק את היותו בעל מקצוע הפיקוד הצבאי, אלא גם את המחויבות המתמדת שלו להנעת פקודיו לביצוע מוצלח של המשימות הצבאיות, החיוניות, הנתונות להם. כל מקצוע עומד על כמה ערכים, שהצירוף שלהם מייחד אותו. הרפואה היא מקצוע העומד על ערכי הטיפול באדם, הנמצא במצב שיש בו סכנה בריאותית, לחייו או לאיכות בריאותו, כדי לסכל את הסכנה או להקטין ככל

האפשר את נזקיה, באמצעים המבוססים על ההכרה המדעית של מבנה גוף האדם ותפקודו. בהיותו מקצוע טיפולי הוא דומה לעבודה סוציאלית ושונה מהנדסת מכונות. בהיותו מקצוע של הגנה על חיי אדם הוא דומה לפיקוד הלוחם, אבל גם שונה ממנו, ככל שההגנה מפני סכנה רפואית שונה מן ההגנה מפני סכנה צבאית. בהיותו מקצוע בעל תשתית מדעית הוא דומה ליעוץ גנטי ולזיהוי פלילי ושונה במידת מה מאדריכלות ובמידה רבה מעיתונאות.

ג. חלקו השלישי של האידיאל המעשי של מקצוע הוא המעטפת החברתית. התשובה לשאלה "מהי ההתנהגות הראויה" של אחות בבית חולים, בנסיבות מסוימות של פעילותה המקצועית, נעוצה לא רק בעובדה המוכרת שהסיעוד הוא מקצוע וגם לא בעובדה זו ובייחוד המקצועי של הסיעוד כמקצוע טיפולי מסוים, אלא גם בערכים נוספים שהאחות נדרשת לגלות להם נאמנות, כגון ערך הסודיות הרפואית. הדעת נותנת, כי האחות יכולה לבצע פעולות טיפוליות רבות, במתכונת מקצועית, מבלי לכבד את הסודיות הרפואית. אפשר להקפיד על מינון תרופות ועל תקינות מכשירים, מצד אחד, ולשתף בפרטי המחלה והטיפול לא רק את המטופל ואת הצוות הרפואי, אלא גם כל אדם המגלה עניין, אם מטעמי קרבה נפשית ואם מטעמי סקרנות סתמית, מצד שני. האחות חייבת לא רק לבצע, במתכונת מקצועית, כל פעולה טיפולית הכרוכה בתרופות או במכשירים, אלא גם תוך כדי הקפדה על הסודיות של הפרטים בדבר מצבו הרפואי של המטופל, מפני שכך מן הראוי לעשות, מנקודת המבט של המשטר הדמוקרטי, שבמסגרתו פועל בית החולים, שבמסגרתו מקיימת האחות את הפעילות המקצועית שלה. ערכי המשטר הדמוקרטי הם ערכים של המעטפת החברתית, שגם בהם נעוצה כל תשובה לשאלה "מהי ההתנהגות הראויה" של אחות, בהקשר מסוים של פעילותה המקצועית. נקודת המבט של המשטר הדמוקרטי יכולה להתבטא בחוקתה של המדינה, בחוקיה או בדיניה, ובכל מקרה היא מחייבת את האחות, מפני שהיא אזרחית המדינה הדמוקרטית, המקיימת פעילות מקצועית של אחות, במסגרת המדינה, בהתאם לעקרונותיה, הדורשים, בין השאר, סודיות רפואית, גם מתוך כבוד למתחם הפרטיות של האזרח וגם מתוך דאגה לאזרח, שבלא ערובה לשמירה על הסודיות הרפואית, עלול להימנע מטיפול רפואי, אף אם בכך יסכן את חייו או את איכות בריאותו.

במאמר מוסגר נזכיר את האפשרות לכוון אתיקה מקצועית בתוך מעטפת חברתית במשטר לא דמוקרטי. האפשרות שהאתיקה המקצועית של הרופא במדינה אחת תהיה שונה באופן משמעותי מזו של הרופא במדינה אחרת, בשל ההבדלים בין מדינה בעלת משטר דמוקרטי לבין מדינה שאינה בעלת משטר כזה, היא אפשרות חשובה, מעניינת ואף מדאיגה, אולם לא נעסוק בה במאמר זה.

ערכי המשטר הדמוקרטי הם החשובים שבערכיה של המעטפת החברתית, העומדת ביסודו של האידיאל המעשי של מקצוע כלשהו, אולם הם לאו דווקא הערכים היחידים שלה. מנהג המקום יכול לבטא נאמנות מיוחדת לערך האחריות החינוכית. ככל שהתשובה לשאלה "מהי ההתנהגות הראויה" של המהנדס, בהקשרי פעילותו המקצועית, נעוצה בעצם המקצועיות, בייחוד המקצועי של ההנדסה ובערכי המשטר הדמוקרטי, הרי ייתכן שהמהנדס לא ימצא את עצמו מופקד על שום פעילות של חינוך הנדסי, כגון הכשרה, הדרכה או חניכה של תלמידי הנדסה או של מהנדסים מעוטי נסיון מקצועי, וגם לא יראה את עצמו חייב להקדיש לכך, מדי פעם, חלק מזמנו. לעומת זאת, ייתכן שערכיה של המעטפת החברתית יסיפו על ערכי המשטר הדמוקרטי ערכים הנעוצים בתודעת חובה לקחת חלק בהכשרת הדורות הבאים, בכל תחום חינוכי של החיים האזרחיים ובכלל זה ההנדסה. הדעת נותנת, כי נמצא בין ערכיה של המעטפת החברתית דבקות רבה יותר בערך האחריות החינוכית, ככל שנתבונן במדינה צעירה יותר, המקדישה מאמצים טבעיים ומיוחדים לכינון מתכונת יציבה ומוצלחת של החיים האזרחיים, על כל היבטיהם. מדינה מפותחת יכולה להפקיד את החינוך המקצועי בידי חלק קטן מבעלי המקצוע, אולם מדינה חדשה ואפילו מדינה מתפתחת תרצה לראות גיוס כללי של בעלי המקצוע למאמץ המשותף של כינון קהילה מקצועית יציבה, היודעת מעצמה לדאוג לעתידה, גם באמצעים חינוכיים.

זהו, אפוא, המבנה הבסיסי של האידיאל המעשי במסגרת מקצוע. התשובה לשאלה "מהי ההתנהגות הראויה", בהקשר כלשהו של פעילות מקצועית, נעוצה בערכי המקצועיות, ערכי הייחוד המקצועי וערכיה של המעטפת החברתית ובהם, בראש ובראשונה, ערכיו של המשטר הדמוקרטי, שבמסגרתו מתנהלת הפעילות המקצועית.

כדי לסבר את העין, נציג את המבנה הבסיסי הזה בתמונה שנקרא לה "המרובע הבסיסי" של ערכי אותו מקצוע. ההיגיון הפנימי של תמונת "מרובע בסיסי" כזה הוא גלוי לעין. חלק מערכיו של מקצוע הם "פנימיים" וחלק הם "חיצוניים". הערכים "הפנימיים" של המקצוע כוללים את הערכים המשותפים לכל המקצועות, באשר הם תחומי פעילות מקצועיים, מצד אחד, ואת הערכים שאינם משותפים לכל המקצועות, מצד שני. הערכים "החיצוניים" של המקצוע כוללים את הערכים של החלק "המאורגן" של המעטפת החברתית, שהם ערכי המשטר הדמוקרטי, מצד שלישי, ואת הערכים של החלק "הלא מאורגן" של המעטפת החברתית, שהם ערכיה של חברת האזרחים, בנוסף על ערכי המשטר הדמוקרטי, מצד רביעי.

כל טענה בדבר ההתנהגות הראויה במסגרת פעילות מקצועית תהיה נעוצה באחד

מקודקודי "המרובע הבסיסי" ואולי באחדים מהם. כל נורמה של אתיקה מקצועית אמורה להיות מוצדקת על יסוד התפיסה המצויה באחד מן הקודקודים הללו או באחדים מהם. יש נורמה המבטאת את התפיסה הכללית של המקצועיות. יש נורמה המבטאת את התפיסה הייחודית של מקצוע מסוים, בו היא תופסת. יש נורמה המבטאת את המגבלות שמטילים עקרונות המשטר הדמוקרטי על הפעילות המקצועית בתחום מסוים. יש נורמה המבטאת את המגבלות שמטילים ערכים אחרים של המעטפת החברתית על הפעילות המקצועית המתנהלת בתוכה. לא תיתכן הצדקה של נורמה בלא להסתמך לפחות על אחד מקודקודיו של "המרובע הבסיסי".

הצגה מלאה של "המרובע הבסיסי" של מקצוע מסוים היא הצגת התפיסה המצויה בכל אחד מקודקודיו. מכלול התפיסות של קודקודי "המרובע הבסיסי" יוצר את התפיסה הסדורה של האידיאל המעשי של ההתנהגות במסגרת אותה פעילות מקצועית. תמונת "המרובע הבסיסי" תעזור לנו להבהיר את היחסים המורכבים שבין האתיקה לבין המשפט ולבין השיפוט.

פרק ג: אתיקה ומשפט: הרף והסף

על רקע זה, נוכל להתחיל לשרטט את תמונת היחסים שבין האתיקה לבין המשפט, בעולמו של מקצוע, ארגון או תפקיד. גם כאן ניעזר בתמונה המסכרת את העין. נתאר לעצמנו אדם הנמצא במצב שבו עליו לקבל החלטה מקצועית לפעול בדרך מסוימת (ושוב, תמונה מקבילה תתאים לאדם במצב שבו עליו לקבל החלטה, במסגרת ארגונית כלשהי או במסגרת תפקיד זה או אחר). בכל מצב כזה, עומדות לרשותו של האדם דרכי פעולה אפשריות רבות, בין הפעולות האפשריות גם כאלה הדומות זו לזו ברעיון המרכזי שלהן אבל שונות זו מזו בפרטים וגם כאלה השונות זו מזו לחלוטין, ברעיון ובפרטים כאחד.

לוחם, בעיצומו של קרב, במהלך אימון או בשעות של שגרה, יכול לחרף את נפשו, כדי לא להשאיר פצוע בשטח, יכול לדרבן את חבריו לעשות זאת, בלעדיו, יכול להתעלם מן הפצוע, לפי שעה או עד הסוף, יכול להתחמק מן המערכה בתואנה קבילה, יכול לקפוא על מקומו באפס מעשה, יכול להתחמק מן המערכה בתואנה שאינו רוצה למות למען חבריו, יכול אף לברוח, ועוד כהנה וכהנה.

כל דרכי הפעולה האפשריות ניתנות לסידור, "מלמעלה למטה", מן המוצלחות ביותר אל הכושלות ביותר, מן הטובות ביותר אל הרעות ביותר. נתאר לעצמנו תמונה

של "קשת דרכי הפעולה האפשריות", כשהיא מסודרת כך, במתכונת של סולם, כמובן של סקאלה. כמובן שתמונה כזאת אינה מציגה את כל היבטיה של הקשת המסודרת. ראשית, הסדר בקשת יכול להיות תלוי בהקשר. לוחם, בעיצומה של הסתערות בשדה הקרב, אינו אמור להיעצר כדי לחבוש את חברו שנפצע, אלא אמור להמשיך בהסתערות ולהניח את הטיפול בפצוע לחובש שמאחור או לתום ההסתערות, אולם אותו לוחם, במהלך אימון, אמור להפסיק את התרגול כדי לחבוש חבר שנפצע. שנית, הסדר בקשת יכול להיות דו-ממדי או אפילו רב-ממדי, ולא חד-ממדי במתכונת של סקאלה מוכרת, מפני שיתכן שישנן אמות מידה שונות לסידור דרכי הפעולה האפשריות בזו אחר זו וכולן ממין העניין. ועם כל זאת, לצורך הבהרת היחסים שבין האתיקה לבין המשפט, נוכל להסתפק בתמונה הפשוטה של קשת חד-ממדית נתונה של דרכי הפעולה האפשריות.

לפנינו, אפוא, קשת דרכי הפעולה האפשריות של אדם, במצב שבו עליו לקבל החלטה מקצועית, הווה אומר, לברור לו מקום בקשת הנתונה, להחליט ללכת בדרך פעולה מסוימת, מתוך כל דרכי הפעולה האפשריות. על פני הקשת הזאת מסתמנים שני קווים, האחד במעלה הסולם של הקשת, אם גם לא ממש בקצהו העליון, והאחר בתחתית הסולם של הקשת, אם גם לא ממש בקצהו התחתון. לקו העליון נקרא כאן "הרף" והוא מייצג בתמונה הזאת את האתיקה. לקו התחתון נקרא "הסף" והוא מייצג בתמונה הנוכחית את המשפט.

זוג הקווים הללו מחלק את הקשת כולה לשלושה חלקים: הקטע שמן הרף ומעלה, הקטע שבין הרף לבין הסף והקטע שמן הסף ומטה. חשוב להבין את מהותו של כל אחד משלוש הקטעים הללו, כדי להתחיל לעמוד על טיבם של היחסים שבין האתיקה לבין המשפט, בעולמו של מקצוע, ארגון או תפקיד.

הרף מייצג את האתיקה המקצועית, את האידיאל המעשי של ההתנהגות המקצועית, את רף ההתנהגות הראויה, מנקודת המבט המקצועית. פעולה בגובה הרף או למעלה ממנו היא בגדר התנהגות ראויה, התנהגות בהתאם לאידיאל המעשי של ההתנהגות המקצועית. הקטע שמן הרף ומעלה, בתוך קשת דרכי הפעולה האפשריות, הוא המתחם הראוי של ההתנהגות המקצועית, על פי האתיקה של המקצוע. הרכבו של המתחם הראוי נקבע, כמובן, על פי ערכי המקצוע.

הסף מייצג את המשפט, את התפיסה המחייבת של ההתנהגות החוקית, את סף ההתנהגות המותרת על פי הדין, מנקודת המבט המשפטית (ליתר דיוק, מנקודת המבט של המשפט הפלילי, שרק בו נעסוק כאן). פעולה בגובה הסף או למטה ממנו

היא בגדר התנהגות עבריינית, התנהגות בניגוד לתפיסה המחייבת של ההתנהגות החוקית.

הקטע שמן הסף ומטה, בתוך קשת דרכי הפעולה האפשריות, הוא המתחם הפלילי של ההתנהגות המקצועית, על פי המשפט של המדינה. הרכבו של המתחם הפלילי נקבע, כידוע, על פי החוק והפרשנות הניתנת לו, במיוחד על ידי בית המשפט.

בתמונה המוצעת כאן, הרף הוא לעולם גבוה מן הסף. הדעת נותנת, כי על פי רוב הרף הוא אפילו הרבה יותר גבוה מן הסף. לאמיתו של דבר, היחסים בין רף מסוים לבין סף מסוים יכולים להיות יותר מורכבים. ככל שהמדובר בגבולותיו של החיסיון בתחום פעילות מקצועית, כדוגמת רפואה או עבודה סוציאלית, ייעוץ כלכלי או עיתונאות, ייתכנו נסיבות שבהן המערכת האתית של שיקולי הרף והמערכת המשפטית של שיקולי הסף הובילו אותנו לתמונה שבה הסף גבוה מן הרף, במדינה מסוימת, בתקופה מסוימת. הגם שזהו מצב חריג, יש טעם לעסוק בו בכובד ראש, אולם לפי שעה נוסף ונשתמש בתמונה שלנו, בה הרף הוא למעלה מן הסף.

בין הרף לבין הסף נמצא המתחם הבינוני. פעולה במתחם זה היא בגדר התנהגות לא ראויה, מנקודת המבט האתית, שהרי היא מתחת לרף, ובאותה שעה היא בגדר התנהגות מותרת, מנקודת המבט המשפטית, שהרי היא מעל הסף. מתחם זה, המייצג בתמונה שלנו את הרעיון שהרף והסף הם שני קווים שונים, הוא גם מוקד טבעי ומובהק של צרות העלולות להופיע, ואף מופיעות במקומותינו, חדשות לבקרים, כאשר בלבול יוצרות מטשטש את ההבחנה החדה שבין הסף לבין הרף.

נקודת המוצא, בדרך אל צרה כזו, יכולה להיקרא "כשל העבריינות". בנקודת המוצא אנו עדים להתנהגות מקצועית בינונית, התנהגות הנמצאת במתחם הבינוני. מנקודת המבט של האתיקה, זוהי התנהגות לא ראויה, שהרי היא מתחת לרף. אפשר לתאר התנהגות לא ראויה שכזו במונחים של התנהגות בניגוד לנורמות המקצועיות, המחייבות התנהגות המבטאת כראוי את האידיאל המעשי של המקצוע, את מכלול ערכיו. כאן אנחנו מתקרבים אל נקודת הכשל. התנהגות בניגוד לנורמות של תחום מסוים, ניתנת לתיאור כ"התנהגות עבריינית", מנקודת המבט של אותו תחום. כך, התנהגות בינונית מצטיירת כהתנהגות עבריינית. בצעד הבא אנחנו מגיעים לנקודת הכשל עצמה. בצעד הבא אנחנו אמורים להגיב על אותה "התנהגות עבריינית" במתכונת שבה מגיב עולם המשפט על התנהגות עבריינית.

תגובתו הטיפוסית של עולם המשפט על התנהגות שלכאורה היא התנהגות עבריינית

מורכבת מסדרה של פעולות, בתוך מסלול של חקירה, אישום, שפיטה וענישה. מי שלקה בהתנהגות עבריינית עשוי למצוא את עצמו מרצה עונש, שהשית עליו בית המשפט, בתום הליך הוגן ונאות.

כיוון שזוהי מתכונת התגובה של עולם המשפט על התנהגות עבריינית, נאמר לנו בנקודת הכשל, כי מן הראוי שנגיב באופן מקביל על כל התנהגות עבריינית. גם נוכח התנהגות שהיא עבריינית בהיותה התנהגות במתחם הבינוני, מתחת לסף, ראוי לקיים חקירה, העשויה להביא לאישום, המביא לשפיטה, העשויה להביא לענישה. לפיכך, כשם שעולם המשפט נוהג כראוי כשהוא מעניש את העברייני, באופן מעשי וכואב כראוי, לאחר הליך הוגן ונאות, כך גם עולם האתיקה ינהג כראוי אם יעניש את העברייני, באופן מעשי וכואב כראוי, לאחר הליך הוגן ונאות. זהו כשל העבריינות.

זהו כשל, מפני שמתכונת התגובה של עולם המשפט על התנהגות עבריינית נגזרת ממטרותיו של עולם המשפט והדעת נותנת כי בעולמה של פעילות אחרת, השותפה לעולם המשפט במטרותיה העיקריות, יהיה טעם רב בטענה, כי המתכונת הראויה לתגובה על התנהגות עבריינית היא המתכונת המוכרת מעולם המשפט. עם זאת, בעולמה של פעילות אחרת, שאינה חולקת עם עולם המשפט את מטרותיה העיקריות, אין זה מובן מאליו, כי המתכונת הראויה לתגובה על התנהגות עבריינית היא אותה מתכונת מוכרת של חקירה, אישום, שפיטה וענישה. יתרה מכך, עיון בהבדלים שבין מטרות הפעילות בעולם המשפט לבין מטרות הפעילות בעולם האתיקה יגלה, כי מתכונת התגובה בעולם המשפט אינה מתאימה לעולם האתיקה. בלשון התמונה שהצענו כאן, מתכונת התגובה על התנהגות במתחם הפלילי, לשם שמירה על הסף, אינה מתאימה לתגובה על התנהגות במתחם הבינוני, לשם שמירה על הרף.

תכליתה של כל פעילות בעולם האתיקה של מקצוע מסוים היא להביא לידי כך שכל פעילות בתחומו של מקצוע זה תעמוד בדרישות של האידיאל המעשי של המקצוע. זוהי תכליתה של ההכשרה האתית במסגרת ההכשרה המקצועית וזו חייבת להיות גם תכליתה של התגובה האתית על מה שנראה כעבירה אתית. שעה שבעולם המשפט, הפעילות באה לממש את הצדק, בהתאם לחוק, כפי שהוא מתפרש בדין, בעולם האתיקה של כל מקצוע, מלבד אלה הנעוצים בעולם המשפט, כגון החקירה, עריכת הדין והשפיטה, הפעילות לא באה לשרת את הצדק, אלא את האידיאל המעשי של המקצוע. שעה שבעולם המשפט, מימוש הצדק הוא הערך הנותן לכל פעילות את משמעותה, את טעם קיומה, בעולם האתיקה של מקצוע לא משפטי מימוש הצדק יהיה כלול ב"מרועב הבסיסי" עליו עומד האידיאל המעשי של המקצוע, אבל הוא לא

יהיה מה שנותן לכל פעילות את משמעותה, את טעמו של עצם קיומה. פעילותו המקצועית של השופט באה לשרת את הצדק, שעה שפעילותו המקצועית של הרופא באה לשמור על חיי אדם ועל איכות בריאותו, בגבולות הצדק. זהו הבדל עמוק, בעל מסקנות עיוניות ומעשיות חשובות.

תגובה נאותה על התנהגות במתחם הבינוני באה להעלות את רמת הפעילות לגובה הרף ואף למעלה ממנו. אין שום בסיס עיוני לטענה, כי נוכח התנהגות במתחם הבינוני יש הצדקה אתית, כמונחי הערכים שב"מרובע הבסיסי", לנקוט בפעולה עונשית כנגד מי שפעולתו המקצועית הייתה מתחת לרף. הלוחם המגיע במטווח רק ל-50% של פגיעות במטרה אינו ראוי לשום עונש, אלא להסברים ולתרגולים נוספים, האמורים על פי מתכונתם, לשפר את רמת הקליעה שלו. הוא אינו ראוי לשום עונש, מפני שפעולה מתחת לרף אינה חטא, אם אין בה דוון או התרשלות או כיוצא באלה. אין שחר לטענה, כי הטלת עונש על חייל שכזה תשפר את אחוזי הקליעה שלו, במטווח הבא או בשדה הקרב. התגובה האתית חייבת לחזק את יכולתו המקצועית של האדם ולא לגרום לו רעה תחת חולשה. הלוגיקה של עונש תחת חטא, שבמובן מסוים היא הלוגיקה של עין תחת עין, היא הלוגיקה של עולם המשפט, בשירות הצדק.

הלוגיקה של התגובה האתית שונה ממנה לחלוטין: לא מכה תחת מכה, לא רעה תחת רעה, לא עונש תחת חטא, אלא חיזוק תחת חולשה, תרופה תחת מחלה, בניין תחת קריסה. התגובה ההולמת התנהגות מתחת לרף האתי שונה לחלוטין מן התגובה ההולמת התנהגות מתחת לסף המשפטי. בלבול היוצרות ממאיר, כיוון שהוא מביא על האדם עונש מיותר ומונע ממנו עזרה חיונית.

כדי למנוע את עצמו מנזקיו של כשל העבריינות, מן הראוי להימנע לא רק מבלבול היוצרות המוליד את הכשל, אלא גם מטשטוש הלשון המקל על בלבול היוצרות. מושג העבריינות, הכרוך בשיחת החולין במושגי המחשבה הזדונית והענישה הגומלת לרשע רע כרשעתו, אינו מתאים לעולם האתיקה. אילו יכולנו ללמד את הבריות לשון מדויקת, היה עלינו ללמד את לשונם להישמר מן הביטוי "עבריינות אתית" ואף "עבריינות" בעלמא, ככל שהמדובר בעולם האתיקה.

רשלנות הלשון היא מבנותיה של רשלנות המחשבה. כשל העבריינות, שתחילתו ברשלנות הלשון ואחריתו בנזקי המעשה, אינו הפרי היחיד של רשלנות המחשבה שביסודו ואף לא הפרי הבולט ביותר או המזיק ביותר של אותה רשלנות מכשילה. יש מקום לטענה, כי הפרי הגרוע ביותר שלה הוא רעיון הדין המשמעתי, הרווח בקהילות מקצועיות וארגוניות רבות.

בלבול היוצרות שבכשל העבריינות ניכר במילותיו של הביטוי "דין משמעתי", שהוא מלאכת שטטנו של הדין עם המשמעת, של הדין, הנעוץ בעולם המשפט, עם המשמעת המקצועית או הארגונית, הנעוצה בעולם האתיקה. אילו יכולנו לשמור על ההבחנה בין שני העולמות הללו, לא רק במישור המושגי, אלא גם במישור המעשי, היינו שוקלים בכובד ראש את האפשרות להחליף את הדין המשמעתי, בכל מקום שהוא קיים בו, בהסדר חלופי נאות, שיהיו בו שני חלקים. חלק אחד של הדין המשמעתי, זה שיש בו התנהגות בתחתית המתחם הבינוני, יצורף לעולם המשפט, שיעסוק לא רק בהתנהגות שמן הסף ומטה, אלא גם בהתנהגות שהיא מעט מעל הסף, כדוגמת ההתרשלות. חלק שני של הדין המשמעתי, זה שיש בו התנהגות במתחם הבינוני, אבל לא בתחתיתו, יצורף לעולם האתיקה, שיעסוק בו כדרך שהוא אמור, על פי טבעו, לעסוק בכל התנהגות שהיא מתחת לרף. הדין המשמעתי בצבא, למשל, יחולק כך לשניים: חלק אחד ימסר בידי בתי דין צבאיים, שידונו בו כשם שהם דנים בעבירות על החוק, וחלק אחר ימסר בידי המפקדים, שיעסקו בו כשם שהם עוסקים בחולשות מקצועיות של החיילים. מובן מאליו, כי הרעיון המוצע כאן, בדבר הביטול הכללי של הדין המשמעתי, בכל מקום שבו הוא נהג, הוא רעיון מרחיק לכת, הטעון הצדקה מלאה, על יסוד ניתוח מעמיק ובחינה מפורטת, אבל כיוון שאין כאן מקום להאריך בזה, נשאיר אותו בצריך עיון.

פרק ד: אתיקה: שערים משפטיים ראשיים

תמונת היחסים שבין עולם האתיקה, הבוחן כל פעילות מקצועית על פי הרף, לבין עולם המשפט, הבוחן כל פעילות מקצועית על פי הסף, כוללת לא רק את ההבחנה המכרעת בין שיקולי רף לבין שיקולי סף, אלא גם את הממשק שלהם, עד כמה שהוא סמוי מן העין, לפחות במבט ראשון.

כבר ראינו שהרף של הפעילות במסגרת מקצוע כלשהו אינו מקרי או שרירותי, אלא נקבע על יסוד אותו "מרובע בסיסי" של ערכי המקצוע. וכבר הצבענו על כך שבאחד מן הקודקודים של "המרובע הבסיסי" עליו עומדת האתיקה של המקצוע נמצאים ערכי המשטר הדמוקרטי. ערכים אלה אמורים לבוא לידי ביטוי באתיקה המקצועית, מצד אחד, ובהסדריה של המדינה הדמוקרטית, כגון החוקה והחוקים, מצד שני. כיוון שאותם ערכים אמורים לבוא לידי ביטוי גם במישור האתי של הרף וגם במישור המשפטי של החוקה והחוקים, הדעת נותנת, כי קיימת זיקה מורכבת בין שני המישורים הללו, חרף ההבחנה המהותית ביניהם.

ונסה, עתה, לשפוך אור על טיבה של זיקה זו, באמצעות כמה דוגמאות מובהקות שיובילו אותנו אל עקרונותיה.

עקרונותיו של המשטר הדמוקרטי מחייבים שמירה קפדנית על חיי האזרחים. "כל אדם זכאי להגנה על חייו", קובע חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו (סעיף 4), כראוי למגילה חוקתית של זכויות האדם והאזרח, במשטר דמוקרטי (המגילה החוקתית של זכויות האדם והאזרח בישראל היא מאוד חלקית. העובדה שבשנים הראשונות של היובל השני לקיומה עדיין מתנהלת המדינה ללא מגילה חוקתית מלאה של זכויות האדם והאזרח מעיבה על רמתה המוסרית, אבל לא נאריך בזה בהודמנות זו).

ההגנה על חיי אדם במדינה דמוקרטית מתבטאת בשתי רמות. ראשית, ברמה האישית, חובתו של כל אדם לכלכל את מעשיו באופן שלא תהיה נשקפת מהם סכנה לחיי אדם. זוהי חובתו של כל אדם וממילא היא גם חובתו של אדם המכלכל את מעשיו במסגרת מקצועית של פעילות. ברמה זו של שמירה על חיי אדם, החובה לנהוג כך היא ראשונה במעלה. על כן, אין זה מפתיע למצוא באחד מן הקודים האתיים של מהנדסים בארצות-הברית, לדוגמא, בראשו, את ההקפדה על חיי אדם:

Fundamental Canons:

"Engineers, in the fulfillment of their professional duties, shall: (1) Hold paramount the safety, health and welfare of the public in the performance of their professional duties".

[Code of Ethics of Engineers *National Society of Professional Engineers*, July 1996. Republished in: R.A. Gorlin *Codes of Professional Responsibility* (Washington, 4th ed., 2000) 102].

חובת ההקפדה על חיי אדם יכולה, איפוא, לחול על אדם גם בתוקף החובה המשפטית, כפי שהיא מתבטאת בחוקה, בחוק או בפסקי דין, וגם בתוקף החובה האתית, כפי שהיא מתבטאת בקוד האתי של הקהילה המקצועית של אותו אדם.

חפיפה כזאת, בין מערכת החובות המשפטיות לבין מערכת החובות האתיות, פותחת שער משפטי אל תוך עולם האתיקה. מטבעו של עולם המשפט שאין הוא משאיר את חובת השמירה על חיי אדם בגדר עיקרון חוקתי, כללי וחיובי ("עשה"), אלא מפתח אותה ויוצר, באמצעות החקיקה והפסיקה, כללים מעשיים, מפורטים ושליליים ("אל

תעשה"), לשמירה על חיי אדם. עולם המשפט קובע את סף ההתנהגות בתחום השמירה על חיי אדם וקביעה זו חייבת להשפיע, באופן מובהק, על רף ההתנהגות בתחום השמירה על חיי אדם במסגרת פעילות מקצועית. זו אינה ההשפעה, המובנת מאליה, של החקיקה והפסיקה, הקובעות את הסף, על מעשיו של המהנדס כאזרח, אלא ההשפעה, לא מובנת מאליה, של הקביעה המשפטית של הסף, על מעשיו של המהנדס כמהנדס, שהיא השפעה על הרף של ההתנהגות המקצועית.

האידיאל המעשי של התנהגות המהנדס, במסגרת פעילותו המקצועית, אמור להיות רגיש במיוחד לכל סכנה הנשקפת לחיי אדם מפעילותו המקצועית של המהנדס. החובה לשמור בהקפדה על חיי אדם היא חלק מן האתיקה של המהנדס, כיוון שערכי המשטר הדמוקרטי, שבמסגרתו הוא פעיל כמהנדס, כלולים באותו "מרובע בסיסי" של ערכי המהנדס. החובה לשמור בהקפדה מיוחדת על חיי אדם, נובעת מן החובה הכללית לשמור בהקפדה על חיי אדם, ככל שסכנה מיוחדת נשקפת לחיי אדם ממעשיו של המהנדס, הווה אומר, סכנה לחיי אדם הנשקפת ממעשיו של המהנדס כמהנדס.

פעילותו המקצועית של המהנדס כרוכה בסכנות משני סוגים. כאשר מהנדס מתכנן מכשיר, כדוגמת מכונת, הוא חייב להקפיד על כך שהשימוש במכשיר לא יסכן את חייו של אף אחד מן המשתמשים בו. כאשר מהנדס מקים מתקן, כדוגמת בית חרושת, הוא חייב להקפיד על כך שהפעלת המתקן לא תסכן את חייו של אף אחד מן העובדים בו או הנמצאים בסביבתו. אלה הן דוגמאות לסכנות מן הסוג האחד וחובתו של המהנדס להיזהר מפניהן בעוד מועד מובנת מאליה.

סכנה מסוג שונה לחלוטין נעוצה בטבעה של הסמכות המקצועית של המהנדס. סמכות מקצועית מטילה שתי חובות זהירות. היא מטילה חובת זהירות אחת, ככל שהמדובר באדם שניתנה בידיו סמכות לקבל החלטות מעשיות שביצוען הוא בעל השפעה על חיי זולתו או על היבטים מרכזיים שלהם. זוהי חובת זהירות גלויה וברורה. והיא מטילה חובת זהירות נוספת, ככל שהמדובר באדם שניתן בידיו כוח שהוא בוטח בו. הסמכות המקצועית מקנה לשיקולים של המהנדס ולמסקנות שהוא מגיע אליהן תוקף מקצועי בעיני עצמו. ככל שאדם בטוח יותר בתוקף השיקולים והמסקנות שלו, כך נדרשת ממנו זהירות רבה יותר בקבלת החלטות על יסוד השיקולים הללו. על כן, חובתו של המהנדס, בהיותו מודע לסמכות המקצועית שלו, בעיני זולתו ובעיני עצמו כאחד, לכלכל את מעשיו בזהירות, הרבה יותר מזו שנוקט בה אדם שאין לו סמכות כזאת בעיני עצמו, יותר מזו שהוא עצמו נוקט אותה כאזרח ולא כמהנדס.

כיוון שהמהנדס חייב בזהירות מיוחדת, בשמירה על חיי אדם, במסגרת פעילותו המקצועית, הרי הרף האתי של התנהגותו חייב להיות גבוה מן הסף המשפטי של התנהגותו. לפיכך, קביעה משפטית, בחקיקה או בפסיקה, בדבר הרמה הראויה של השמירה על חיי אדם, חייבת להשפיע על המהנדס, גם באופן משפטי, בהיותו אזרח, וגם באופן אתי, בהיותו מהנדס.

עד כאן עסקנו ברמה האישית של ההגנה על חיי אדם במדינה דמוקרטית. נעבור, עתה, אל הרמה הקולקטיבית של אותה הגנה. עקרונות המשטר הדמוקרטי אינם מפיקדים את שדה השמירה על חיי האזרח בידיו עצמו, כשם שאינם מפיקדים בידיו, בשלמותו, שום שדה של שמירה על זכות בסיסית כלשהי. האזרח יכול לעשות רבות, בהגנה על חיי עצמו, מפני סכנות שונות, החל בהליכה על המדרכה ולא באמצע הכביש וגמור בפנייה לרופא לקבלת טיפול חיוני. עם זאת, נבצר מיכולתו של כל אזרח כשהוא לעצמו לדאוג לכך שהתנועה תתנהל במסגרת שיש בה הפרדה ברורה בין כבישים לבין מדרכות, כשם שנבצר מיכולתו לדאוג לכך שתמיד תהיה לו גישה, פשוטה ואפקטיבית, אל רופא היודע להגיש את הטיפול הנדרש. נדרשת מערכת תנועה מאורגנת, המקיימת את ההבחנה הדרושה בין כבישים לבין מדרכות, כשם שנדרשת מערכת בריאות מאורגנת, המקיימת את שירותי הרפואה הדרושים.

במשטר דמוקרטי, המדינה מופקדת על הכינון, הקיום והפיתוח של מערכות כאלה, באמצעות הסדרים ומוסדות מתאימים. זוהי אחת הדרכים בהן מגנה המדינה הדמוקרטית על חיי אדם, ברמה הקולקטיבית.

דרך זו, ככל שהיא חשובה, היא הדרך הנמוכה להגנה על חיי אדם ברמה זו. הדרך הגבוהה להגן על חיי אדם עוברת בכל מקום שבו האדם עצמו אינו יכול לעשות דבר של ממש להגנה על חיי עצמו. כך, לדוגמא, האזרח כשהוא לעצמו אינו יכול להגן על חייו, לא מפני צבאה של מדינת אויב, בעת סכנת התקפה, ולא מפני ארגון טרור של קבוצה עוינת, בעת סכנת פיגוע. חובת ההגנה על חיי אדם מפני סכנות שכאלה מוטלת, איפוא, כולה על כתפי המדינה, באמצעות הסדרים ומוסדות מתאימים, ברמה הקולקטיבית. ולפיכך, חובתה של המדינה הדמוקרטית לאזרחיה היא לקיים ארגונים ביטחוניים שבכוחם להגן על חיי האזרחים מפני כל האיומים הביטחוניים הנשקפים להם.

הפעילות התקינה במסגרת ארגון ביטחוני במדינה דמוקרטית היא פעילות מקצועית (תיכתן אמנם פעילות בעלת ערך ביטחוני שאינה נעשית במסגרת מקצועית, כגון סיור של מתנדבי "המשמר האזרחי", אולם זהו חריג שלא נעסוק בו). מכיוון

שהפעילות בארגון ביטחוני במדינה דמוקרטית היא פעילות מקצועית, היא נעשית על יסוד אתיקה מקצועית מסוימת, בין אם זו גובשה במסמך של קוד אתי ובין אם לאו. מכיוון שהפעילות של ארגון ביטחוני במדינה דמוקרטית אמורה, ככל פעילות מקצועית, לשקף את ערכי המעטפת החברתית שלה ובכללם את ערכי המשטר הדמוקרטי, האתיקה המקצועית חייבת לשקף יחס מוסרי נאות לחיי אדם. מכיוון שהפעילות של ארגון ביטחוני במדינה דמוקרטית היא פעילותה של זרוע ממלכתית של המדינה הדמוקרטית, אמורה האתיקה המקצועית של הארגון לבטא, באופן מובהק, נאמנות לעקרונות הדמוקרטיה ובכלל זה החובה לשמור כראוי על חיי אדם. ומכיוון שהפעילות של ארגון בטחוני במדינה דמוקרטית היא, מעצם טבעה, פעילות שמדי פעם נשקפת ממנה סכנה לחיי העוסקים בה, האתיקה המקצועית של הארגון חייבת לכלול תפיסה מלאה ואחראית בדבר ההבחנה בין נסיבות שבהן מותר לאדם לפעול ולהורות לאחרים לפעול, חרף הסכנה הנשקפת בהן לחייהם, לבין נסיבות שבהן אסור לאדם לפעול או להורות לאחרים לפעול, בתנאי הסכנה האורבת לחייהם.

דוגמא לתפיסה כזו, הנראית לי הולמת את עקרונות המשטר הדמוקרטי ואת ייעודו של הצבא במדינה כזאת, מופיעה במסמך "רוח צה"ל: ערכים וכללי יסוד", הקוד האתי הראשון של צה"ל, והיא מתבטאת בו בשלוש דרכים שונות:

ראשית, בין ערכי צה"ל, המכוננים את הרף האתי שלו, מופיע ערך "חיי אדם". עוד לפני שהחייל מתעמק כנדרש בתוכנו של הערך ובפרטי מסקנותיו המעשיות, הוא מבין, כי במסגרת המקצועית של הפעילות הצבאית יש מעמד מיוחד ליחס המעשי לחיי אדם. בעצם הופעתו של ערך "חיי אדם" ברשימת ערכי צה"ל, מוזמן החייל להבין, לאמץ ולהפנים את התפיסה הראויה בדבר היחס המעשי לחיי אדם בכל הנסיבות של הפעילות הצבאית המקצועית.

שנית, על פי המבנה הייחודי של המסמך, כל אחד מערכי צה"ל מוסבר בו, תחילה באופן תמציתי, המדגיש את הקשרי הלחימה, ולאחר מכן, באופן כללי, ההולם את כלל החיילים, בין לוחמים ובין שאינם לוחמים:

חיי אדם

"החייל ישמור על חיי אדם מכל משמר, מתוך הכרה בחשיבותם העליונה, ויטכן את עצמו או את זולתו אך ורק במידה הנדרשת לביצוע המשימה.